

A történelem elbeszélése

Történeti szövegek narrativista értelmezése a „nyelvi fordulat” után

Narratívák 4. A történelem poétikája.

Szerkesztette és válogatta: Thomka Beáta.

Fordította: Asztalos Éva et al.

Kijárat Kiadó,

Budapest, 2000. 214 old.

A történettudományt az utóbbi évtizedekben érő elméleti kritikák egyik, talán legmeghatározóbb vonulata a nyelvi reflexivitás hiányát rója fel a história művelőinek. Eredetileg filozófusok és az irodalomelmélet különböző irányzatainak képviselői hívták fel a figyelmet arra (az 1960-as évek végétől), hogy a historikusok meglehetősen naivitással kezelik az általuk használt szövegeket – legyenek azok források vagy történeti interpretációk –, amennyiben nem vetnek számot sem az olvasás, sem a (történet)írás nyelvi jellegéből fakadó problémákkal. E „történetészfüllel” meglehetősen kihívó mondanivaló tematizálásában a paradigmatis fordulat az amerikai – eredetileg (eszme)történetészként induló – *Hayden White* 1973-as *Metahistory* című művéhez köthető.¹ Ennek visszhangja már magát a diszciplínát is elérte, és jelentős mértékben hozzájárult a történettudomány ún. „nyelvi fordulatának” (*linguistic turn*) megindulásához. A történetírásban rejlő nyelvi dimenzió „felfedezése” kapcsán a 1970-es évektől napjainkig tartó, meglehetősen parázs vitákban² – melyben immár az irodalmárok és történetfilozófusok mellett, a mindinkább önálló kutatási irányná avanszáló történetelmélet (*theory of history*) képviselői

éppúgy részt vesznek, mint gyakorló historikusok – számos ismeretelméleti, etikai és tudománypragmatikai kérdés felmerült. Közülük a történeti elbeszélés (narratívum) működését és szerepét problematizáló irányzat tekinthető az egyik legjelentősebbnek. A narrativitás kutatását diszciplínák közti metszéspontba helyező – mindazonáltal alapvetően irodalomelméleti szempontokat érvényesítő – *Narratívák*-sorozat³ negyedik kötetének szövegei ezen elméleti mozzanatok köré szerveződnek.

„A narratívum egyes elképzelésekben maga a história (*histoire-récit*), más értelmezésben a történelem kutatásának szakszerűségét veszélyeztető alakzat (történettudományi pozitívizmus).” – írja a kötetet és a sorozatot szerkesztőként jegyző Thomka Beáta. (7.) A *Narratívák 4.*-ben felvonultatott – egyébként úgy „szakmáját”, mint szövegeik keletkezési „körülményeit” tekintve (időpont, alkalmazott szemléletmód) igen heterogén összetételű – szerzőgárda egyik közös nevezőjét az adja, hogy az elbeszélés történetírásban betöltött szerepéről, a történelem *poétikai-retorikai aspektusairól* gyakran gyökeresen eltérő nézeteik dacára, a narratológiai vizsgálódást semmiképp sem tekintik a szakszerűség rovására menő megközelítésmódnak.

A kötet korpuszát angol, német és francia nyelven, nagyrészt a 90-es években – te-

¹ White, Hayden: *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore – London, 1973.

² Deák Ágnes: *A történelem mint veszélyeztetett faj? Viták a posztmodern történetírásról*. Aetas, 1994. 3. sz. 155–161.

³ A sorozat korábbi kötetei az elbeszélés művészettörténeti, irodalomelméleti, illetve antropológia- és kultúraelméleti vonatkozásait járták körül. Ismertetésük: Szolláth Dávid: *A kultúra narratív szempontú kutatása*. BUKSZ, 2001. ősz, 226–234. A *Narratívák 3.* már tartalmazott történetelméleti tárgyú tanulmányokat Jörn Rüsen, David Carr és Paul Ricoeur tollából.

hát, úgymond a „nyelvi fordulat” után – íródott szövegek alkotják. Az olvasó gyakorló történészek elemzéseivel éppúgy találkozhat (Peter Burke, Paul Veyne, Hans Medick, Reinhart Koselleck), mint a történelmi gyakorlatot elemző kritikusok írásai (Philippe Carrard, Robert F. Berkhofer, Jr.), vagy a White által életre hívott narrativista történetfilozófia felvetette kérdések pro és kontra taglalásával (Frank Ankersmit, Chris Lorenz), csakúgy mint a sok tekintetben annak előzményét jelentő analitikus történetfilozófia kritikai megközelítésével (Arthur C. Danto). Az írások többsége mindazonáltal – amint arra az alcím is utal (*A történelem poétikája*)⁴ – a történelmi szövegek poétikai/retorikai vonatkozásaira (is) reflektál (különösen Paul Ricoeur nyitó tanulmánya), de betekintést kap az olvasó a nyelvi eszközök révén megszülető történelmi elbeszélés identitásképző aspektusainak filozófiai összefüggéseibe is (Jörn Rüsen). E komplex tematikát felelelő anyag válogatási szempontjai – már csak a narratológiai megközelítésből fakadóan is – természetesen mindenekelőtt irodalomtudományi perspektívát tükröznek,⁵ melynek relevanciáját a recenzens (kompetencia hiányában) nem kívánja megítélni. Az alábbiakban inkább amellet szeretne érvelni, hogy az elméleti és módszertani kérdések iránt érdeklődő szaktörténészek is használnak forgathatják a kötetet.

A *Narratívák 4.* egyik legfontosabb tematikai egységét a Hayden White nevéhez köthető narrativista történetfilozófiát elemző (vagy arra is kitérő) szövegek alkotják. Közülük *Chris Lorenz* tanulmánya (*Lehetnek-e igazak a történetek? Narrativizmus, pozitívizmus és a „metaforikus fordulat”*) valószínűleg az egyik legárnaltabb történetelméleti értekezés, mely eddig e tárgyban

születetett.⁶ Lorenz az általa „metaforikus narrativizmusnak” elkeresztelt irányzathoz⁷ sorolható szerzők előfeltevéseit és az általuk használt fogalmi struktúrákat elemzi. [Ez White mellett elsősorban a holland történetfilozófus, *Frank Ankersmit* szövegeit érinti, akinek a kötetben található két írása közül az egyik (*Hat tézis a narrativista történetfilozófiáról*), rendszerének tézisszerű foglalatát nyújtja.] A szerző arra mutat rá, hogy a „metaforikus narrativizmus” képviselői, miközben a „pozitívizmus(ok)” – kis és nagy P-vel, mely utóbbi a 60-as évek analitikus történetfilozófiájának neopozitívizmusára utal⁸ – empirista előfeltevéseit, és a múltra adott magyarázatmódjuk érvényességét bírálják, egyrészt maguk is ugyanezen empirizmus tény-szemléletének foglyai maradnak, miközben magyarázatmódjuk is „csupán” annyit tesz, hogy az episztemológiát az esztétikával cseréli fel.⁹ Lorenz elismeri a „metaforikus narrativizmus” érdemét abban, hogy az rámutatott a történetírás szövegszerűségének fontosságára, de „épp akkora hibát követett el, amikor a történetírást azonosította textuális jelleivel”. (140.) Ez Lorenz szerint irodalom

⁶ Cikke eredetileg a *History and Theory* hasábjain jelent meg 1998-ban.

⁷ A kifejezés arra, a legkorábban White-nál kifejtett koncepcióra utal, miszerint a történelem narratív formájára nem vonatkoztathatók azok az igazság-kritériumok, melyek az elbeszélést felépítő egyedi (egzisztenciális) kijelentésekre igen. Ebből kifolyólag a múlt valósága és jelenbeli elbeszélése (a történelmi interpretáció) között nincs megfelelés, amiből utóbbi „fiktív”, „metaforikus” jellege fakad.

⁸ Utóbbiról a jelen kötetben – öniróniát sem nélkülöző cikkében (*Az analitikus történetfilozófia hanyatlása és bukása*) – *Arthur C. Danto* ír, aki 1965-ös műve révén (*The Analytical Philosophy of History*) az irányzat egyik alap-szerzőjének tekinthető.

⁹ A „metaforikus narrativizmus” szerint az elbeszélések önmagyarázó jellegűek, ami kizárja kauzális magyarázat lehetőségét. Lorenz szerint ezzel az a legfőbb probléma, hogy e koncepció „határtalanul sok változatú, empirikusan eldönthetetlen narratív magyarázat”-tal számol. (139.)

⁴ Az alcím közvetve szintén Hayden White-ra utal, akinek szemléletmódjára és módszerére a kötet szerzőinek nagy része reflektál. Vö. White, Hayden: *A történelem poétikája*. Aetas, 2001. I. sz. 134–164.

⁵ A sorozat kötetei alapvetően a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának műhelymunkáját dicsérik.

és história téves párhuzamba állításából fakad, mivel az irodalmi fikciókkal ellentétben a történetírás referenciája *egy szövegen kívüli* tárgy, ti. „a valós múlt”, még ha az csupán a rá vonatkozó „szövegeken” keresztül ismerhető is meg. Ugyanakkor ez a megismerési tevékenység (a „történelemcsinálás”) interszjektív jellegű, nyilvános vizsgálat és vita tárgyát képezi – szemben az „irodalomcsinálással”. (142.) Ezért a White-i megközelítésnél adekvátabb, a történetírási gyakorlatnak jobban megfelelő, a kutatásra és az elbeszélésre egyaránt tekintettel lévő elemzési módszerre van szükség.

Frank Ankersmit újabb tanulmánya (*Nyelv és történeti tapasztalat*) jól mutatja azt az elmozdulást, ami saját korábbi – előbb Lorenz által elemzett, illetve korábbi szövege révén a jelen kötetben is reprezentált – nézeteihez képest is új irányt jelenthet a narrativista történetfilozófiában. Ennek középpontjában a múlt valósága és reprezentációja közti összefüggés újragondolását célzó törekvése áll, amiben a holland filozófus *a történelmi tapasztalat* fogalmára támaszkodik.¹⁰ Itt közölt cikke ennek a némileg hermeneutikai felhangokkal teli – a nyelv-világ-tapasztalat gadameri egymásrautaltságára építő – koncepciónak a keretébe illeszkedik: „két kísérleten”, Johan Huizinga és Hayden White rendszerén keresztül elemzi, „hogyan hidalható át a szakadék az önmagában vett, megtapasztalt múlt és a történetész nyelve között” (171.), azaz „hogyan foglalható szavakba a történelmi tapasztalat”. A két neves szerző elméleti fejtegetéseinek áttekintése után Ankersmit arra a – tőle némiképp meglepő – következtetésre jut, hogy a történettudomány empirikus tudomány, de nem csupán (illetve nem elsősorban) azért, mert hátrahagyott adatokkal foglalkozik, hanem a nyelvvel való állandó kísérletezése okán is. Sőt, tulajdonképpen a történetírás egész történetét ez a nyelvvel folytatott kísérletezés jelenti, mely a történelmi tapasztalat „hű” ábrázolásának elér-

hetetlen, de kulturálisan releváns eszméjét tüzi maga elé.¹¹

Reinhart Koselleck, a fogalomtörténeti iskola (*Begriffsgeschichte*) egyik alapszerzője, a történelmi tapasztalat időbeli dimenzióinak működését elemzi. (A német történész tanulmánya [*Történelem, történetek és formális időstruktúrák*] a régebbi szövegek közé tartozik, ugyanakkor megjelenése mindenképpen hiánypótló, lévén legfontosabb írásait tartalmazó, *Vergangene Zukunft* című kötetével – melyben e tanulmány is szerepel – mai napig adós a magyar könyvkiadás.) A szerző kiindulópontja szerint a történettudománynak elméletileg számot kell vetnie azzal, hogy a múltbeli és jelenbeli tapasztalatok egyaránt relevánsak számára. Az újkortól fogva ugyanis a történelem önmaga szubjektumává vált, mivel modern fogalma a múlt esemény-összefüggéseit és a róluk szóló, jelen idejű tudást is magában foglalja: a végtelen számú, elbeszélhető „történelmeket” éppúgy, mint az univerzális históriát. A modern történelem-fogalom újkori megszületése előtti időstruktúrák vizsgálatával Koselleck arra mutat rá, „hogy sok olyan területet, melyet ma eredeti történeti tematikaként határozunk meg, korábban más premisszák felől vettek tekintetbe anélkül, hogy a »történelmet« megismerésük tárgyaként feltárták volna”. (26–27.) Az antik görög, a zsidó-keresztény, illetve a Bossuet-nél megtalálható időfelfogás által tükrözött történetiség-koncepció elemzésével arra a következtetésre jut, hogy ezek egyaránt tartalmaztak sajátosan *történeti* ismereteket, de csakis azért, mert nem éltek a történelem totális fogalmával: „bár fölfedezték azt, amit mi ma történelemnek nevezünk, ámde sohasem magyarították a történelmet a történelemből”. (34.) A totalitásként felfogott történelem ekként sajátosan újkori „talál-

¹⁰ Erre lásd: Thomka Beáta: *Beszél egy hang. Elbeszélők, poétikák.* Budapest, 2001. (a továbbiakban: Thomka) 201–202.

¹¹ „Ha a történészek abbahagynak egy olyan nyelven folytatott beszédet, amely minden civilizált embertársuk számára érthető, azzal semmibe veszik kulturális kötelességüket és felelősségüket. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy csak egyetlen kifejezési stílus létezik számukra. Ami a történészek kulturális felelősségét illeti, helyzetük e tekintetben a regényírók[é]hoz hasonlatos...” (182.)

mány”, és a fogalmában rejlő kétértelműség abból fakad, hogy egészként kell elgondolnunk, miközben soha nem tudjuk lezártként kezelni.

Jörn Rüsen német filozófus szintén a múlt közvetített tapasztalatával kapcsolatos kérdéseket tárgyalja, *Történeti gondolkodás a kultúrákői diskurzusban* című tanulmányában. A történelmi emlékezet és a történelem-tudat kulturális funkcióját identitásképző aspektusukban jelöli meg. Az identitás a múlt és a jövő közti átmenetben jön létre, illetve még pontosabban: meg kell konstruálni, azzal, hogy a múlt tapasztalatait és a jövőre vonatkozó elvárásokat „egy átfogó időfolyam képzetévé” szintetizáljuk. Ez alapvetően a történetírás feladata, mely „tudományként (...) arra kötelezi el magát, hogy interszubjektív érvénnyel hajtja végre a múltnak a relativitás és különbözős történeti képződményeiben való értelmező elsajátítását”. (205.)

A tanulmányokat „történészszemmel” olvasva valószínűleg azok a gyakorló historikusok által írott szövegek kelhetnek figyelmet, melyek a fenti elméleti problémákra reflektálnak. Peter Burke, angol történész itt olvasható írása (*Az eseménytörténet és az elbeszélés felélesztése*) eredetileg egy, a 90-es évek elején általa szerkesztett tanulmánykötetben jelent meg, mely a kortárs történetírás „új irányzatait” (mikrotörténelem, nők története, az olvasás története stb.) vette számba.¹² Burke, a korábban különösen a francia *Annales* által sokat kárhoztartott „elbeszélő történetírás” (egyébként többször beharangozott) visszatéréséről szólva, szinte gyakorlati útmutatással szolgál a narrativista történetelméletben felvetett kritikai mozzanatok történészi alkalmazását illetően. A szerző kiindulópontként elveti a struktúrákra fókuszáló „analitikus”, és az eseményeket előtérbe helyező, „elbeszélő” történetírás „hagyományos”

szembeállítását. Véleménye szerint, struktúra és esemény nem választhatók szét radikálisan, mi több, amennyiben egyazon spektrum két széleként fogjuk fel őket, meghaladhatóvá válhat az a „módszertani” vita, mely dichotómikus szemléletükből fakad. (42.) Ugyanakkor a történészeknek bizonyos fokig le kell vonniuk a narrativista történetelmélet által felvetett kritika tanulságait: „Úgy tűnik, a történészek »tényszerű munkájukhoz« ki kell, hogy dolgozzák saját »fikciós technikáikat«, (47.), így reflektálva a 19. századi objektivistá paradigma iránti jelenlegi bizalmatlanságra. Burke ehhez négy adekvátnak tekintett, modellértékű módszert jelöl meg, melyeket „sűrítő elbeszéléseknek” nevez (utalva a geertz-i antropológia „sűrű leírás” koncepciójára): (1.) a mikroelbeszélés, mely a struktúrákat az elbeszélésen keresztül világítja meg, és a mikrotörténelem irányzatának reprezentációs stratégiáival él (pl. C. Cipolla, C. Ginzburg, N. Z. Davis művei); (2.) az időben visszafelé haladó elbeszélést, mely képes érzékeltetni a múlt történelmi szereplőkre nehezető „súlyát” (pl. Norman Davies Lengyelország-története); (3.) a makro- és mikro szint bemutatásában egyfajta filmszerű, „vágásos” technikával élő módszert (pl. J. Spence művei); és (4.) az eseményeket párhuzamosan, több különböző nézőpontból bemutató narratívát (pl. Richard Price 18. századi Szurinamról szóló könyve). Burke szerint e metódusok alkalmasaknak tűnnek a többszólamú, az eltérő perspektívákat – *köztük* a szerzőét is (!) – érzékeltetni képes történeti elbeszélés létrehozására, amely immár nem „felszínes eseménytörténet” többé, ugyanakkor a történész hagyományos verifikációs technikáit sem nélkülözi. (Jellegzetesen posztmodern alapállásból, Robert Berkhofer jelen kötetben szereplő tanulmánya [*Nézőpont a történetírói gyakorlat nézőpontjairól*] is a „több nézőpontúságban” rejlő lehetőségeket emeli ki,¹³ bár a tekintet-

¹² E tanulmánykötet másik fontos tanulmánya szintén olvasható magyarul: Levi, Giovanni: A mikrotörténelemről. In: Sebők Marcell (szerk.): Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok. Budapest, 2000. 127–146.

¹³ „Az ideális multikulturalista történelemnek több nézőpontot kellene egyesítenie, épp így több hangot is, legalább három különböző forrásból: a reprezentált múltbeli világból; a múlt azon részéből, ami már kívül

ben szkeptikus, hogy e perspektívák egyetlen szövegbe integrálhatók lennének.)

Hans Medick írása jól példázza az egyik, Burke által is említett önreflexív reprezentációs stratégia, a mikro-történeti módszer gyakorlati működését. Medick szerint a mikro-történeti megközelítés jelentősége abban áll, hogy képes rámutatni „a történeti különösségek és egyediségek lehetőleg sokoldalú és tüzetes átvilágítása révén”, hogy „a kulturális, társadalmi, gazdasági és politikai-uralkodó kölcsönviszonyok élettörténeti összefüggésként éppenséggel a vizsgált terület individuumainak összességére nézve válnak szembeötlővé”. (58.) Ehhez speciális módszerre van szükség, mely a „társadalmi viszonyhálózatok és cselekvés-összefüggések kísérleti vizsgálatára” épül, de a makro-kontextusokra is tekintettel van, mind metodológiáját, mind (multiperspektívikus) ábrázolási stratégiáját illetően. Ezzel a német történész szerint elérhető, hogy „a történelem szintézisre és ábrázolási teljességre formált igényét részleges és feltételes, ideiglenes, ám egyáltalán nem önkényes valóság- és tapasztalatismertetre korlátozz[uk]”. (63.) (Medick saját, a 17–19. századi, „vidéki” sváb mentalitásról és munkakultúráról szóló művét hozza példaként, de az olasz mikro-történet több jelentős képviselőjének elméletét is összegzi.)

Paul Veyne szövege (*Sem tények, sem geometriai létező, hanem cselekmények*), szintén egyike a kötetben közölt régebbi, de magyar nyelven mindmáig hiánypótlónak számító írásoknak. Az *Annales*-hoz kötődő ókortörténész 1971-ben megjelent módszertani kötete (*Comment on écrit l'histoire*) a maga korában komoly visszhangot váltott ki, itt közölt fejezete pedig jól példázza azt az ismeretelméleti fordulatot, amely a francia történettudománynak a braudeli irányzattal szembeforduló részében zajlott a 70-es években.¹⁴ Veyne tény és esemény történé-

szí fogalmát veszi górcső alá. Arra mutat rá, hogy atomi tények éppúgy nem léteznek, mint „geometriai létezőként” felfogható események, „mivel egy-egy ténynek csak a cselekményen belül van értelme”, mely önmagában is „végtelen számú cselekményre utal”. (76.) Az események leírása – a cselekményszövés – sem „egy előre elkészített útvonalon halad előre”, azt „a történetíró szabadon választhatja meg és minden útirány egyformán legitim (még ha nem egyformán érdekes is)”. (70.) Ez, radikálisabb formában, White-nál (illetve a posztmodern történetelméletben) is megfigyelhető konstrukcionista szemléletet tükröz: „mivel minden történelmi, történelem az lesz, amit mi kiválasztunk” – írja Veyne. Ez a válaszható nézőpontok egyenértékűségének eszméjéből fakadó koncepció azonban Veyne-nél még csupán a historizmus végét jelenti, és nem totális relativizmust (vagyis, „hogy mindaz, ami megtörtént az időben, szubjektív lenne”). Utóbbtól, a francia történész szerint a történettudományt alapvető – a geográfiában megfigyelhetőhöz hasonló – „nominalizmus” óvja meg.

Veyne írásához illeszkedik *Philippe Carrard* szövege, aki az *Annales*-kör Braudeltól Chartier-ig ívelő történetírói gyakorlatának poétikai elemzését végezte el. A francia irodalomkritikus a „*nouvelle histoire*” legfontosabb szerzőinek műveit vizsgálva arra mutatott rá – az itt közölt részlet könyve konklúzióit tartalmazza –, hogy a figuratív, szóképekre épülő nyelvhasználat, az elbeszélés retorikai aspektusai és a fikciós beszédre jellemző intertextuális dimenzió még az olyan, bevallottan retorika- és elbeszélés-ellenes történészek esetében is kimutatható, mint Fernand Braudel. Ennél fogva az *Annales* és a korábbi századok történészei (pl. Michelet) közt „írásmódbeli hasonlóság” figyelhető meg (84.), ami egy sajátos „versengést” idéz elő szövegekben: „új összemosódást” az egzakt tudományok eljárásainak átvétele és a „romantikus” nyelvhasználat között. Ez egy jellegzetes, „hibrid nyelvezethez” vezet, melynek a

esik a történet által reprezentált világon, a későbbi események fényében mégis jelentős; valamint a jelen egymással ellentétes, de legálábbis különböző nézőpontjaiból.” (165.)

¹⁴ Noiriél, Gérard: A történetírás „válsága”. Elméletek, irányzatok és viták a történelemlről

tudománnyá válásától napjainkig. Budapest, 2001. 126–130.

„tudós írás pragmatikája” szab határt: „A legtöbb tudós szöveg azon erőlködik, hogy eltitkolja hibriditását, mintha valami fogyatékoságról volna szó. Szerzőik a tudományos beszédmód állítólagos semlegességére törekednek, megelégedve arról – mint a pozitivisták történészek –, hogy ez a semlegesség végső soron csak egy beállítódás (és egy retorika) a sok közül. Ha pedig a szerzők tobzódna metaforák, az ironikus közlések és a szójátékok halmozásában, mintegy tagadva azokat az intézményes kereteket, melyek között írnak, akár akarják, akár nem, szövegeik akkor is mindig olyan beszédmódok közé helyeződnek, melyek alá vannak vetve az akadémikus érvelés szabályainak”. (89.) [Carrard ugyanakkor – úgy vélem joggal – teszi fel a kérdést, hogy amennyiben a történész önreflexív módon folyton ellenőrzése alatt akarná tartani az általa használt nyelvet (amint azt a posztmodern történetelmélet egyes teoretikusai, pl. Keith Jenkins,¹⁵ elvárják tőle), az vajon „olvasható” történészi műveket eredményezne-e, márpedig ez utóbbi az Annales szerzőitől elvitathatatlan.]

A *Narratívák* negyedik kötetében szereplő szövegek ismertetése során végezetül a francia *Paul Ricoeur* két, itt közölt tanulmányáról kell szót ejteni, melyek szinte keretbe foglalják a kötet teljes szövegkorpuszát. Ricoeur narrativitás, történetiség és retorika kapcsán teljességgel megkerülhetetlen szerző, és az a nagyfokú érdeklődés, mely az utóbbi időben művei iránt francia történészkörökben megnyilvánul, önmagában is indokoltá teszi, hogy szövegei a magyar történész-olvasók látókörébe kerüljenek.¹⁶

Történelem és retorika című tanulmányában Ricoeur a történetírásban rejlő kommunikációs mozzanatot elemzi. A történész tevékenységének szakaszait (tényfeltárás~

kutatás, értelmezés~magyarázat, írásos rögzítés~történetírás) az arisztotelészi retorika fázisaival (*inventio*~kitalálás, *dispositio*~elrendezés, *elocutio*~kifejezés) párhuzamba állítva arra mutat rá, hogy mindkettő hasonló folyamatszerűséget mutat. Egyformán a „hallgatóság” meggyőzésére törekednek, de ebben az „értelemre hivatkozó”, argumentatív szakasz épp olyan fontos, mint a „gyönyörködtető”, poétikai mozzanat (a szóképekre építő nyelvhasználat): nem választható szét, miként nem redukálhatók egymásra sem. Így tehát, nem tekinthető adekvátnak az a szembeállítás, mely a történettudományban működő episztemológiai szempontok, és az ábrázolás során alkalmazott reprezentációs stratégiák dichotómiájára épít. Azaz, a pozitivisták történetírói „realizmus” téved, amikor a forrás- és tényfeltárás fázisát az empiria direkt megnyilvánulásának tekinti, lévén a dokumentáció összeállítása már a magyarázati szakasz részét képezi. Ugyanakkor, a narrativista történetelmélet is téved, amikor a történetírástól megvonja a kritikai realizmus igényét azzal, hogy a tropológiát (az alkalmazott szóképek konstitutív szerepét) eltorzított formában használva – Ricoeur White-ot egyenesen „tropológiai infláció” gerjesztésével vádolja – minden megismerési relevanciát elvitat a történettudománytól: „[A] tropológiát az érvelés ellen fordították, aminek pedig a történettudomány ismeretelmélete gravitációs középpontjának kell megmaradnia”, ugyanakkor viszont „az argumentáció kitértetett szerepe csak akkor tartható fenn, ha a magyarázatot nem választjuk el az adatszerű bizonyítékok kutatásától”. (23–24.) Ricoeur szerint a feladat az lenne, hogy „árnyaltabban fogalmazzuk újra a történész spontán realizmusát, reflektálva közben annak a tételnek a teljességgel jogos visszautasítására is, hogy a múlt reprezentációjában az igazság-megfelelés téziséét igazolnánk”. Ez – Gyáni Gábor megfogalmazásában – végső soron annyit jelent, hogy „Ricoeur visszapereli (...) a tropológiai inflációtól a történeti megismerésnek azt a funkcióját, melyet a történetírás azáltal tölt be, hogy a valóságot racionális magyaráza-

¹⁵ Jenkins, Keith: *Re-thinking History*. London – New York, 1991.

¹⁶ Ricoeur és a történettudomány kapcsolatát elemzi Gelléri Gábor: *Az emlékezet-fenomenológiától az emlékezet-politikáig*. Paul Ricoeur új könyvéről c. cikkében. *Korall*, 5–6. (2001. ősz-tél) 253–262.

tok segítségével (és persze fikcionáló konstrukciók latba vetésével) *rekonstruálja*".¹⁷

A francia filozófus másik tanulmánya (*Szövegmagyarázat és megértés*) a szerző régebbi írása. Történészek számára különösen abból a szempontból lehet érdekes, ahogy megoldást kínál a történetelméleti diskurzusban lépten-nyomon felbukkanó vitára, mely arról szól, hogy a történész feladata a múlt *magyarázata* vagy *megértése-e*. Ricœur azzal, hogy megkérdőjelezi a két „módszerhez” rendelhető két különböző ismeretelméleti terület létjogosultságát – működésüket szöveg-, cselekvés-, és történetelméleti kontextusban elemezve –, arra a következtetésre jut, hogy egymástól szétválaszthatatlan, dialektikus kapcsolatban álló mozzanatokról van szó: a megértés „*bekeríti* [*enveloppe*] a magyarázatot. A magyarázat viszont analitikusan *kikerekíti* [*développe*] a megértést”. (200.)

*

A *Narratívák* 4. eredeti, irodalomtudományi irányultsága ellenére (illetve a mellett), úgy vélem, fontos szövegekkel járulhat hozzá a hazai történetelméleti diskurzus esetleges bővüléséhez is. Kritikai megjegyzés csupán néhány szerkesztési hiányosság – az egységes jegyzetapparátus hiánya és pontatlanságai, illetve több esetben a ma-

gyarul is hozzáférhető művek feltüntetéseinek elmaradása – és (nagyobb súllyal) fordítói melléfogások kapcsán érhetik a kötetet. A recenzens nem lévén jártas a szövegek eredeti nyelvének mindegyikében, itt csak arra hívná fel a figyelmet, hogy egy *történész* lektor jelentősen javíthatott volna néhány írás magyar változatának minőségén. Egyetlen – szerencsére azért nem általános – példát kiragadva: Emmanuel Le Roy Ladurie híres *Romans-i karneválját* (*Le carnaval de Romans*) nagyfokú tájékozatlanságra vall *Regénykarneválnak* (!) fordítani. (89.) Ugyancsak a Carrard-szöveg kapcsán jegyezhető meg, hogy a Braudeltól (és másoktól) vett idézetek magyarítása túlságosan „retorikusra” sikeredett az eredetihez képest (holott a nyelvezetnek épp itt igen határozott funkciója van!). Meglehet, jogosan lehet a történészek szemére vetni naiv nyelvszemléletüket, de az vitathatatlan, hogy „tudományos stílusukat” jellemzik bizonyos olyan sajtószerecségek, melyek néhány fordításban „nem jönnek át” teljesen. E kisebb-nagyobb hibákat leszámítva azonban kétségtelenül hasznos kötetet vehet kézbe az olvasó.

Szeberényi Gábor

¹⁷ Gyáni Gábor: A történetírás fogalmi alapjairól. Tény, magyarázat, elbeszélés. In: Bódy Zsombor, Ö. Kovács József (szerk.): Társadalomtörténet. Hagyományok, irányzatok, módszerek, források az újkori kutatásban. Egyetemi kézikönyv. Budapest. (megjelenés előtt) Lásd még: Thomka 189–192., 196.